Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А.С. Пушкина

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 48 (16110) ◇ 1999 чылдың июнь 29, вторник ◇ Ат салган шагы ◇ Садар ортээ дугуржулга езугаар. 20.20

БАШКЫГА ШАҢНАЛ

Доцент, көдээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады Д. Б. Жигжитов 197 чылда аспирантура доосканының соонда Тывага келгеш, "Сосновское" ду жулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга ажылдай берген Амгы үеде Доржи Байлови ТКУ-нуң көдээ ажыл-агый факультединде зооинженерия этиказы, сарлык болга чылгы ажыл-агыйы деп эртемнерни башкылап турар

Тываның агаар-бойдус болгаш экономиктиг байдалдарында тус чер уксаалы малдарны өстүрери чугула деп ол санап турар Ылаңгыя барыын кожууннарг Эрзинге, Тес-Хемге тус черниң чылгызын, сарлыын, а төп зонага — холуш турган уксааларны хөйү-биле өстүрүп болур

Өөредилге шугумунга ачы-хавыяалары дээш Д. Б Жигжитовту ТР-ниң Пр зидентизиниң Хүндүлел бижии-биле шаннаан Шаңналдар тыпсып турган үе ол студентилери-биле практикага турган болгаш шанналын ап шыдавайн барга Чуртунче шөлээлеп баар мурнунда анаа Хүндүлел бижикти Президент Адм нистрациязының ажылдакчылары тыпсып берген

Бистиң корр.

ТР-ниң Чазаанда

ЧУГУЛА АДЫРНЫ БЫЖЫГЛААР, ХӨГЖҮДЕР

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В. М. Оюнга республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агый ажылдакчыларының хуралы июнь 24-те болуп эрткен. Ооң ажылынга ТР-ниң яамыларының, ведомстволарының, ТР-ниң Тудуг болгаш чурттал га-коммунал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле күркомитеттиң Чурттал га-коммунал ажыл-агый департаментизиниң удуртукчулары, тускай эртемниглери, кожууннарның, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның чагырга даргалары, оларның оралакчылары, чурттал га-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары киришкен.

Россия Федерациязының чурттал га-коммунал ажыл-агыйының (ЧКАА) үндезилеттинип тургустунганындан бээр 350 чылын чоокта чаа байырлап эрттирген. Ук юбилей-биле холбаштыр Тыва Республиканың чурттал га-коммунал ажыл-агый органнарынга үр чылдарда үре-түннелдиг ажылдаан удуртукчуларны, ажыл-ишчилерни РФ-тиң Күртудуу болгаш бо адырның профэвилел Төп Комитеди шаннаан Ол шанналдарны хуралга В. М Оюн тывыскан РФ-тиң Күртудуунуң юбилей хүндүлел бижиктерин "Тыва-коммунэнерго", "Водоканал", "Жилье" бүдүрүлгелеринге, Бии-Хем, Улуг-Хем, Каа-Хем кожууннарның, Сукпак сумузунуң хөй адырлыг коммунал ажыл-агый коллективтеринге берген. "Россияның ЧКАА-ның хүндүлүг ажылдакчызы" хөрек демдээн Тывага энергетика херээн сайзырадыр херекке төлептиг үлүүн киирген "Тыва-коммунэнергонуң" директору Виталий Мельниченко, Тыва Республиканың Президентизинин Хүндүлел бижиин Кызылдың чаагайжыдылга комбинадының ажылдакчызы Ывык Хомушкуга тывыскан Россиянын Юбилей хүндүлел бижиктерин Чөөн-Хемчикте коммунал ажыл-агый бүдүрүлгезинде оператор Раиса Ойдупаа, Барыын-Хемчикте бухгалтер Людмила Меньшикова, Кызылдың "Жилье" бүдүрүлгезинде Галина Шестакова, тускай коммунсептелге туудуг эргелелинде чолаачы Владимир Румянцев болгаш өскелер-даа алганнар.

Хуралды ажыдып турар ТР-ниң Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В М. Оюн чүве чугаалаан. Бо хуралга кожууннарның, хоорайларның чурттал га-коммунал ажыл-агыйларының байдалының дугайында чидиг айтырыгны чугаалажып көөр-дүр бис деп эгезинде ол демдеглээн

Амгы берге үеде ол эннe чидии-биле тургустунуп турар айтырыг, бирээде, ол чурттакчы чоннуң амыдыралы-биле тудуш, өске талазында, экономиктиг кризистен үнеринге улуг ужур-дузалыг Тыва Республиканың Чаза хүлээп алган Оон күүселдези шоолуг эвес Чүгле Кызыл, Ак-Довурак, Шагаан-Арыг хоорайларда чурттал га-коммунал ажыл-агыйларынга реформа чорударының программалары ажылдап кылдынган. Тус черлерниң күүсекчи эрге-чагырга органнары чурттал га-коммунал черлериниң ачы-дуза чедирилгезиниң өртектеринге саң-хөө, техниктиг болгаш өске-даа щенелдерни кылбайн турар Моон алырга реформаларны ында саададып турар Чурттал га-коммунал ажыл-агыйын эргелеп-башкарарының нарын системазын сайзыраңгайжыдарының, экижидериниң, чүнү кылырының айтырыгларына ол доктааган Бистин республиканың агаар-бойдузунуң берге болганындан электри энергиязын, хөмүрдашты камнап чарыгдаары улуг ужур-дузалыг болур Ындыг турбуже, ону чедир үнелеп көрбес, камналга, хумагалал чок чарыгдаар чорук уламчылавышаан Херек кырында чылыгның кайы хире чарыгдаттынып турарының учедун кымдаа билбес. Шак мындыг чорукту бажыннарда тургускан суг, чылыг чарыгдалы хемчээр дериг-хереклер чокка өскертип шыдавас. Ындыг болганда кожууннар, хоорайлар чагырга лары чылыг суг чарыгдалдарының учедун хемчээр дериг-хереклерни тургузар ажылды эгелээр апаар. Ол чарыгдалдарны эвээжедир

Россия Федерациязының ангы-ангы девискээрлеринде чурттал га-коммунал ажыл-агый реформаларын канчаар боттандырын турарын допчузу-биле В М Оюн таныштырган. Республиканың ЧКАА органнары реформаларны боттандырар дээш чүнү-кылырын, канчаар ажылдаарын тодаргай тайылбырлааш, салдынган сорулгаларны күүседири-биле бир демниг ажылдаарынче хуралдың киржикчилерин ол кыйгырган

"Тыва Республиканың чурттал га-коммунал ажыл-агыйы бүдүрүлгелериниң ажылын быжыглаар талазы-биле хемчеглер дугайында" илеткелди ТР-ниң тудуг болгаш чурттал га-коммунал ажыл-агый хөгжүлдезиниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Б Д Байыр-оол кылган. 1998 чылдың болгаш бо чылдың бирги кварталында ЧКАА органнарының ажыл-чорудулгазынга бүгү тала анализти бергеш, бергелер турза-даа, чамдык багай эвес түннелдерни чедип алганын айыткан Эрткен чылын республика бодунуң орулгазын 8 хуу улгаттырган ЧКАА-га реформалар кожууннарда, хоорайларда тускай ажылдап кылган программалар езугаар боттанып турар. Бо талазыбиле Улуг-Хем кожуунда ажыл-ишч чүгээр Ындыгдаа болза, республиканың кожууннарының, хоорайларының күүсекчи эргечагырга органнары реформаны оожум чорудуп турарын ол шүгүмчүлээн ЧКАА-ның реформаларының саадап турарының бир чылдагааны акша-төгерик хандырылгазының четпезинде болур Кожууннарның, хоорайларның чагыргалары реформаны боттандырарын акшаландырарынче сагыш салбастаан Дыка хөй кожууннар шалың төлевирин безин саададып турар Реформаларны боттандырар дээш чурттал га-коммунал ажыл-агый коллективтери чүнү кылырынга илеткелчи доктааган Кышкы сезонга белеткел ажылдарын дүрген болгаш хынамчалыг чорударынче кол кичээнгейни салган, бо дээрге хүн бүрүнүң сагыш салыр айтырыы болур. Удавас сентябрьда одалга сезону эгелээр, орта чедир белеткел ажылдарын доозар дээш шалыпчы ажылдаарын эн-не чугула деп саналаан. Оон ынай чоннуң амыдыралынга улуг рольдуг улус ажыл-агыйның бо адырын быжыглаарда, сайзырадырда чүнү кылырын чугаалаан

Илеткел талазы-биле "Тыва коммунэнерго" бүдүрүлгезиниң директору В П. Мельниченко, "Водоканал" бүдүрүлгезиниң директору В. А Фалалев, республиканың Чурттал га-коммунал ажыл-агый департаментизиниң чингине директорунуң оралакчызы О П Соскар, Кызыл хоорай чагыргазының даргазының бирги оралакчызы Г Я Эпп болгаш өскелердаа санал бергеннер Олар улус ажыл-агыйының бо адырында реформаның канчаар боттанып турарынга доктааган

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле хурал протокол шиитпирин база ТР-ниң чурттал га-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылын быжыглап, хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни хүлээп алган

Хуралдың түннелин В. М. Оюн үндүрүп, чүве чугаалаан

Таан-оол ХЕРТЕК.

ПОЛИТИКТИГ ЦЕНТРАЛИЗМ — АЗИЯНЫҢ ТӨВҮНДЕ

Политиктиг топчүдүлге Фондузунуң девискээр салбырын тургузарын Томск облазындан Күрдума депутады Степан Сулакшин парламент ажылынга 10 чыл ажылдап келгеш, баштай ССРЭ-ниң Дээди Совединге, ооң соонда Күрүне Думазының 1 болгаш 2 дугаар чыыштарынга удаа-дараа киирип келген. Ол фондунуң бөлүү Тывада база тыптып келген. Ону Людмила Вторушина баштай берген. 8 кижи составтыг бистиң республиканың делегациязы чоокта чаа Москвага доозулган бо шимчээшкинниң съездизинге киришкеш келген. Съездиже байырлыг телеграмманы Тыванын Президентизи Шериг-оол Ооржак чоруткан.

Сулакшин баштаан Төпчүткен центристиг шимчээшкиннің кол идеязы — ниитилелде хаара туттунган бүгү чоннуң сонуургалын каттыштырары, эннe үнелиг чүүл — кижи Шак мындыг үзел-бодаашкыннар бөгүн чаа-ла тургустунуп келбээн, ынчалза-даа хөй санныг ангыаңгы шимчээшкиннерниң төлээлекчилери бо айтырыгны чаңгыс эвес удаа көдүрүп келген. Чүгле чаңгыс Сулакшин ону ажылхерек-биле быжыглап шыдаан Сибирь чурттуг эр парламентиге он чыл дургузунда Думада кады ажылдап турар радио, теледамчыдылгаларга киленнеп үнүп кээр алгы-шимээнниг эш-өөрү-биле депутат хүлээлгезин — хоойлу чогаадылгазын кылырынга идепкейлиг киржип келген. Ол бодунуң үлүүнче 40 ажыг Хоойлуларны киир бижип ап болур. Сулакшиннин ажылдап келген хоойлулары колдуунда-ла Россияның үлетпүр бүдүрүлгелериниң эрге-ажыын камгалаарынга дүгжүп турар Дума бистиң боттарывыстың бүдүрүп үндүрүп турар продукциявысты деткиир сорулгалыг хоойлуларны хүлээп алыр ужурлуг

Думанын Улетпүр, тудуг, транспорт болгаш энергетика талазы-биле комитединиң даргазының оралакчызы Тывага элээн каш катап кээп чораан. Ооң албан ажыл-херээ "Тыва даг-дүгү" комбинаты болгаш Кызылдың хой кежинден тон даараар фабриказын акшаландырыышкынга хамаарыштыр деткиири-биле холбашкан. Ам тургустунуп келген байдалда хамык ужур акшаны бээринден эвес, а бүдүрүлгени деткиириндeн кол хамааржыр дээрзин Сулакшин саналдап киирген

Дина ОЮН.

ХҮРЭЭ ЛАМАЗЫ РОССИЯГА АРТАР

РФ-тиң Президентизиниң ТР-де Бүрүн эргелиг төлээзи К Ч Монгуш Богда бурганның хүрээ ламалары Дакпа Гпалтсо болгаш Лопсан Тхуптенни хүлээп алган Россия Федерациязының хамаатылары болур эргени оларга тывысканы дээш ук ламалар өөрүп, четтиргенин Калиндүү Чадамбаевичиге илергейлээн

Сарыг шажынның төлээлери 1995 чылдың август айда ТР-ниң Чазаанын чалаанын езугаар Тывага келген Бо ийи лама кандыг-даа чурттуң хамааты зы болур эргези чок чораан. Олар Индияга төрелдери-биле дескен кижилер бооп чеде берген (Тибетен дескен) Богда бурганга чүдүүрүн кол сорулкылган Ол ламалар Тыва Богда бурганның өөрдиин нептерединге ул ажылды кылган Богда бурганның ламалары бистиң республикага ажылдап, чурттаарын бодаан Россияның хамаатылар болурун шиитпирлээн Тибет ламаларның дилээ РФ-тиң Президентизи Б Н. Ельцин хандырган

Богда бурганның ламаз Ценде Гьялцен Росси Федерациязының хамаатызы болур эргени бээри Хамааты чон комиссиязынга база киирген

ХҮЛЭЭП АЛЫЫШКЫНДА—ЭМЧИЛЕР

Эмчилеривис болур эмчилерни тоовас чүүлдеривис бар Ынчалза-даа РФ-тиң Президентизиниң ТР-де Бүрүн эргелиг төлээзи К Монгуш кадык камгалал ажылдакчыларының хүнүн таварыштыр бистиң эмчилеривисти хүлээп алгаш, байыр чедирген РФ-тиң Президентизи Б Ельциннiң эмчилерге алдарлыг аттар тывыскан Чарлыы номчааш, бүгү-ле эки чүүдерни күзээн Сайын Сергеевич Клим, Людмила Байкараевна Ховалы оларга "РФ-тиң алдарлыг эмчилери" хүндүлүг атты тывысканын ол дыннаткан

ДИЛЭЭҢЕРНИ ШИИТПИРЛЕДИВИС

ТР-ниң күрүненин санэпидхайгаарал төвүнге саң-хөө дузазын кадар дугайында дилегни РФ-тиң Кадык камгалал яамызынга киирген. Күрүненин санитар эпидемиология албанының улуг ужур-дузазын билгеш, РФ-тиң Кадык камгалал яамызының сайыдының оралакчызы Г Г Онищенко 40 мун рубльди бээрин аазаан

В. КРИВДИК.

Найысылалдың культура амыдыралы

ОЮН-ТОГЛАА —ЧУРТТАЛГАВЫС

Эрткен улуг-хүнде В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры бодунуң 63-кү сезонунуң хагдыныышкынынга тураскааткан улуг концерт-биле кызылчыларны өөрткен.

Театрның кол режиссеру Алексей Ооржак кылып чоруткан ажылдарынга хамаарыштыр допчу илеткелди көрүкчүлерге кылган 63-кү сезонда көрүкчүге аазааны бүгү-ле ажылдарын күүсеткенин болгаш чөптүг чылдагааннар-биле А П Чеховтуң "Вишневый сад" деп шиизинге күш четпейн баргынын буруузунмушаан, чаа 64-кү театр сезонун ооң-биле эгелээрин ол аазаан

Шынап-ла, эрткен күзүнден бөгүнге чедир бистиң артистеривис уттундурбас чараш шии, концерт оюннарын чонунга бараалгаткан Чылдан чылче, хүнден хүнче оларның мергежили улам бедип орары көскү Тыва Республиканың Улустуң артизи Александр Салчактың, ТР-ниң алдарлыг артизи Галина Мунзуктуң, аныяк артистер Сергей Ондарның, Алберт Хомушкунуң чогаадыкчы кежээлерин кайгамчык сонуургал-биле көрген болгай бис

Тыва театрның төөгүзүнде улуг болуушкун РСФСР-ниң алдарлыг артизи Шириин-оол Хертектиң база кол режиссер Алексей Ооржактың тургусканы "Эгил, эжим, эгил" деп шиизи Элиста хоорайга эрткен түрк дылдыг чоннарның делегей фестивалынга дээди шанналды алганы болур

Театрның артистери чогаадыкчы езу-биле ажылдап, көрүкчүлериниң сонуургалын, хүндүткелин чаалап ап келген Ооң бир бадыткалы — чоокта чаа улуг сонуургал-биле көргенивис "Пушкин балы", "Тыванын Идегелдери" деп тоолзуг чараш кежээлер

В Көк-оол аттыг хөгжүмшии театрының 63-кү сезонунуң хагдыныышкынынга тураскааткан байырлыг концертти Санкт-Петербургтуң театр академиязының башкылары профессорлар база улуг сонуургал-биле көрүп, тыва сценанын каастакчылары бистиң артистеривиске бедик үнелелди бергени өөрүнчүг Олар бо хүннерде Санкт-Петербургтуң театр академиязынга өөредири-биле 15 оолдар, кыстарны шилип ап, шылгалдаларны хүлээп ап тударлар Башкыларынга театрның эн-не чалыы артистери — 1994 чылда Санкт-Петербургтуң театр академиязының доозукчулары өкпен-кызыл чечектерни тутсуп, өөрүп чет тиргенин илередип, мөгеийп турдулар Санкт-Петербургчулар беш чыл ажылдаанының отчедун чон мурнунга берип, солун оюнун көргүскенин сактыр боор силер

Байырлал концертинге шупту артистерни кириш кенин демдеглевес арга чок Шии артистери хирезинде олар шупту танцылап, ырлап, боттарының бүгү талалыг талантызын чонунга ол кежээ бараалгатты РСФСР-ниң алдарлыг артизи Шириин-оол Хертек, ТР-ниң Улустуң артизи Александр Салчак, ТР-ниң алдарлыг артизи Галина Мунзук, артистер Сергей Ондар, Эльвира Докулак, Луиза Мортай оол, Станислав Ириль, улуг, биче Эдуард Ондарлар бо удаада база-ла көрүкчүлерниң сагыш-сеткилин хандыр ойнаан Аныяк артист Ляна Өндүр студентилеп чораан хоорайындан келген башкыларның мурнунга кайгамчык кылдыр ырлап, мергежилиниң өскенин херек кырында бадыткады Альберт Доржунуң өткүт үнүн профессор башкылар үргүлчүлелдиг адыш часкап деткидилер

Россияның ийиги найысылалы Санкт-Петербургтан келген аалчыларының мурнунга бистиң театрның артистери, шынап-ла эр хейлер болган

Сцена долдур үнүп кээп көрүкчүлери, аалчылары биле "оюн-тоглаа — чурттал гавыс" деп ырлажып байырлаштылар

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУУ ДЭЭШ

Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуун чагырга зының даргазының оралакчызы Кара-оол Бичеоолович Донгакты хамааты хүлээлгезин күүседип турган, эрес-дидимин көргүскеш өлгени-биле холбаштыр **"Маадырлыг чорук"** орден-биле мөңгези-биле шаннаан. Ол дугайында Тыва Республикада РФ-тиң бүрүн эргелиг төлээзиниң аппарадынга № 431 "Күрүне шанналдарын тыпсырының дугайында" РФ-тиң Президентизи Б Н Ельциннiң Чарлыында дыннаткан Орденни бо чылдың июнь 18-те ам аравыста чок кижинин өөнүн ишти Зоя Шөмбүл овна Донгакка тывыскан

(Бистиң корр.)

ИДЕПКЕЙ БЕДИИР

СПОРТ: волейбол

ТР-ниң Президентизиниң Кубогу дээш волейбол маргылдаазы бо чылын 5 чыл юбилейин демдеглээр. Мооң мурнунда болгулаан мөөрейлерге эр улустан Сүт-Хөл, ТР-де Айыыл чок черниң федералдыг албаны, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, херээженнерден ТКУ-нуң "Башкы", Тожу, "Медик", "Чонар-Даш" командалары чемпион аттың эдилекчилери.

Бо чылгы маргылдаага хамаарыштыр ТР-ниң волейбол федерациязының даргазы Х. Д. Монгуш бистиң корреспондентивис-биле бодалдарын мынчаар солушкан.

— Сөөлгү чылдарда волейбол спортунуң деткип, "дирлип" хөгжүп, сайзырап, тыңгарлып келгенинге ТР-ниң Президентизиниң Кубогу дээш оюннар дээштиг салдарны чедиргеннe — дигеш, Хонук-оол Доржуевич чугаазын уламчылай-дыр — Маңаа Тыва Чазактың бирги удуртукчузу Шериг-оол Дизижикович Ооржактың киирген үлүү улуг дээрзин демдеглексээн ийик мен Ажыыбиле чугаалааргa, бо массалыг апарган оюннарның мурнунда бистиң волейбол федерациязы шүгүмчүлелге база таваржып-даа турдувус Ам хоорайларда, кожууннарда байдалывыс эки талазынче өскерилген деп дидими-биле чугаалап болур Спорттуң бо хевиринче чоннуң идепкейи көдүрүлген ТР-ниң Президентизи Ш Д. Ооржак аныяндан эгелээш, амгы хүннерге чедир волейболду ойнап чораан, ооң талалакчызы кижи болгаш, тиилекчи командалар арызынга шилчип чоруур Кубокту тургусканынга Тыванын бүгү хол бөмбүкчүлери чоргаарланыр Волейбол бөгүнде бут кырынга быжыы-биле туруп келген. Хоорай, кожууннар төптеринден аңгыда, суур бүрүзүнде бурунгаар базымнар, сайзырал бар

— Чоокта чаа ТР-ниң Күрспорткомитединиң коллегия хуралынга силерниң удуртуп турарыңар волейбол федерациязын дээрелерниң санынга киирген болгай. Хөй хол бөмбүкчүлериниң улуг чыыжының бүдүүзүнде күзел-сорулгаңар кандыгыл, Хонук-оол Доржуевич?

— Волейболдуң чер-черде массалыг апар чыдарында маргыш чок боор Сонуургал турда идепкей бедиир Чон мону билип турар Ам кол сорулга — аныяк салгалды дадыктырары, эн талантылыг ооллар, кыстардан курлавырны тургузары Салым-чаяанныг аныяк талантылар республика чергелиг мындыг улуг маргылдааларга илереп кээр Президент Кубогунче хоорай, кожууннарга чада аайы-биле шылгалданы шыдажып эрткен эн-не шилиндектерни шилип алыр Шилилгени чыл санында ынчаар чорудуп турар бис

ТР-ниң Президентизиниң Кубогу-биле чергелештир волейбол федерациязының Кубогу дээш маргылдааны ам ийи чыл улаштыр чорудуп тур бис Мону чорудуп турар чорук чылдың кол маргылдаазы — Президент Кубогунга шынгыы белеткелдиң шылгалдазы деп санап турар бис

— Адаан-мөөрейниң болуп эрттер төвүнде белеткелдер ажылы доозулган ирги бе?

— ТР-ниң Президентизиниң Кубогу дээш бо чылдың июль 2—4 хүннеринде болур маргылдаа Кызылда Культураның болгаш дыштанылганың национал парыгынга хүннүн-не 9 шакта эгелээр. Күрспорткомитет волейбол шөлдерин көжүрерин көжүрүп, дерип чаартып, тудуг-септелге ажылдарын шынарлыг доозуп четтигипкен.

Судьялар четчелеттинген Эр улустуң 24, херээжен улустуң 24 шупту 48 команда ойнаар Чаъстыг хүннерде залдарга ойнаарын база баш удур өөренип көрген

Москва хоорайдан делегей чергелиг судья дүүн Кызылда чедип келген Ол бо хүннерде четки шөйген шөлче үнүп, практиктиг дузаны көргүзүп, волейбол маргылдаазының дүрүмнеринде чаа кандыг чүүлдер немешкенин тайылбырлап, мергежил бедидериниң кичээлдеринге ажыктыг аргасүмезин кадар

Мөөрейге киржир команда бүрүзү киреринiң дадывырын төлээр Тиилекчилерге шанналдарны Президентиниң өмүнээзинден тыпсыр-даа болза эвээш-биче чыгдынган дадывыр акшазы, чамдык деткикчилерниң ачы-дузазы чарыгдалдың ниити түнүнге дөмек болуп чыдар Ук маргылдаа бедик деңнелге эртеринге чигзинмейн турар бис

Доңзы САЛЧАК
чугаалашкан.

Амыдырап-чурттаарының адакы хемчээлиниң дугайында ТР-ниң Статистика талазы-биле куркомитединиң медээзи

1999 чылдың май айда амыдырап-чурттаарының адакы хемчээли
(Күш-ажыл яамызының методиказы-биле)
(**Ийиги көзенекте** — бүгү чурттакчылар, **үшкүзүнде** — ооң иштинде ажылдап шыдаар чурттакчылар, **дөртку көзенекте** — пенсионерлер, **бешкизин** — уруглар)

Амыдырап-чурттаарының адакы хемчээли	май 1999 ч	1002 2	1102 4	900	947 2
Күш-ажыл яамызының методиказы-биле	май 1998 ч	559 1	623 6	483,5	494 3
Өзүлде темпизи (хуу-биле)		179 0	177 0	186	192 0

1999 чылдың январь-апрельде улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелернiн ажылдакчыларының айда ортумак шалыны

(**Бирги көзенекте** — ол айда санаттынган акша, **ийигизинде** — чыл эгезинден бээр; **үшкүзүнде** — эрткен чылдың ол үезинде, **дөртküзүнде** — өзүлде хемчээли эрткен айда; **бешкизинде** — өзүлде хемчээли эрткен чылдың ол айынга, **алдыгы көзенекте** —эрткен чылдың ол үезинге)

Республикага 935.4 888 5 792 2 99 2 119 3 112.2

1999 чылдың январь-апрельде демографтыг байдал

(**Бирги көзенекте** — 1997 чылда кижи, **ийигизинде** — 1998 чылда кижи, **үшкүзүнде** — 1999 чылда кижи, **дөртküзүнден** эгелеп 1997 чылда 1000 кижиге онааштыр; **бешкизинде** — 1998 чылда, **алдыгызында** — 1999 чылда 1000 кижиге онааштыр)

Төрүттүнгеннер	1677	1701	1602	16,4	16,7	15,6
Өлгеннер	1507	1315	1465	14,8	12 9	14.3
ооң иштинде 1 хар чедир	63	55	65	33 7	33.6	37 4
Чайгаар өзүлде	170	386	137	1 6	3.8	1 3
Өг-бүле болганы	369	309	324	3.6	3.0	3 2
Чарылганы	146	128	146	1 4	1.3	1 4

КАРА БААРЫМ САРГЫП...

Ниитилел-политиктиг килдистиң почтазындан

"Шынның" редакциязынга республиканың бүгү булуңнарындан янзы-бүрү утказылыг чагаалар кээр турган. Дороозында үүлде ниитилел-политиктиг килдиске келген болук бижикчилерниң амыдыралчы чагааларын парладывыс.

АМ БАЗА КЕЛИҢЕРЕМ

Бии-Хем кожуунда Хүтке эки үе турда, малмаган элбек турган. Инек, хой, чылгы дээш үүнү чок дээр! Ам ында олар ховартаан. Хөй кезиин оорлар сүре берген. Оон-биле чергелештир чурттакчы чон ажыл чок арткан.

Өөрүнчүг үүве бисте чок ийин. Электри станциязы ажылдавайн турар. Чырык чок, караңгы черде чурттап ор бис. Телевизор көрбес, радио дыңнавас, солун, сеткүүл номчувас бис.

Сөөлгү үеде Хүтке чаңгыс-даа дарга-бошка кээп көрбээни хомуданчыг. Бистиң хүндүлүг Президентивисти маңаа биске база кээп көөр болза деп саналдыг мен. Чурттакчы чону-биле ужуражып, амыдырал-чуртталгазын сонуургап көргей-даа.

Орлан-оол СҮНДҮЙ.

ХҮНДҮТКЕЛДИГ

Президент соңгулдаларынга Шериг-оол Дизижикович Ооржактың тиилелгени чедип алганынга өөрүп, чоргаарланып чоруур мен. Ол кончуг сагыш чованғыр, эртем-билиглиг, айтырыг бүрүзүн медерелдии-биле сайгарып чоруур, турушпаз, хүндүткелдиг удуртукчу. Ам болур соңгулдаларга база катап Шериг-оол Дизижиковичиниң соңгуур бодалдыг мен.

Надежда ООРЖАК.

ДЕТКИП КӨРҮҢЕР

Амгы бо ажык-чарлыг улусчу демократия үезинде тыва чоннуң ыдыктыыбиле сагып чорааны чаагай езу-чаңчылдары, үүдүлге-сүзүглели катап эглип келгени өөрүнчүг. Сарыг шажынның төптери хүрээ-хиттер чер-черлерде тургустунуп эгелээн. Тыва күрүненің Камбы-ламазын соңгуп алганывыс кончуг улуг болуушкун.

Делегейде сарыг шажынның бодаракчызы, дириг бурган Чырыткылыг XIV Далай-ламаның 1992 чылдың сентябрь айда биске кээп чорааны, тыва чонга кызыгаар чок ачы-дузазын көргүскени кажан-даа уттундурбас.

Чөөн-Хемчик кожуунну Чыраа-Бажы сумузунда чурттап чоруур мен. Сарыг шажынның үүдүкчүзү, талалакчызы болганымда, сумувуска бир бичии бажынга сарыг шажынның төвүн ажыдып алыр деп бодалдыг мен. Ол дугайында үзел-бодалымны оон мурнунда "Шын" болгаш кожуун солуннарынга көдүрүп турдум. Ук айтырыгны ам база катап тургузуп турарым бо.

Чыраа-Бажында кожуунну хереглекчилер ниитилелиниң садыы турган бажың ээнзирей берген турарындан бээр элээн апарды. Ол хос бажыңны үүдүлге төвү кылдыр эде тургузуп алза кандыгыл деп саналым бар. Чурттакчы чоннуң мурнундан көдүрүп турар бо айтырыымны Чыраа-Бажының суму чагыргазы черле деткиир боор дээрзинге бүзүрелим улуг.

Оолак КАРА-САЛ.

ЭВИЛЕҢ КИЖИ

Эрзин кожуунну төвүнге ХБАБ эргелекчизин Майя Дмитриевна Дечин дээр. Бо черде 34 чылдың дургузунда ол ажылдап турар. Ында чаа төрүттүнген уругларның херечилелдерин, өгбүле тутканнарның документизин, өлгениниң дугайында херечилелди дээш оон-даа өске херек чогуур бижиктерни кылып турар. Ынчап кээрге, бо албан черинге чон үзүктел чок кээр. Олар-ны эргелекчи хүн бүрүде эвилен-ээлдек хүлээп ап турар. Ылаңгыя кожуун төвүнден ырак черлерде чурттап турар чонну, малчыннарны бирги оочурда хүлээп ап, оларга сагыш чованғыр бооп турарынга чон өөрүүр. Келген улустуң хереглээн документилерин ол кажан-даа үр тутпас, саадатпас чаңчылдыг. Майя Дмитриевнаның ажыл-ижинге чедиишкиннерни, аас-кежикти, кадыкшылды күзедим.

Чечекмаа САДИ.

ҮЕНИҢ БЕРГЕЗИН АЖЫГЛАВАҢАР

Рыноктун нарын байдалын, үениң бергезин ажыглап алгаш, чамдык кижилер Тываже арага аймаан хемчээл чокка чажыды-биле сөөртүп туруп бергени дүвүренчиг апарды. Чаңгыс-ла Байтайга кожуунну девискээрин чижекке ап чугаалаар үүве болза, оон садыгларында арага ховар, а хуу кижилерде оон көвей үүве чок. Бир шил холун каан спирттиң өртээ 25, кызыл араганың 30 рубль. Чамдыктары арага орнунга анаа сугну садып турар таварылгалар бар. Акша аарындан аарый берген кижилер ындыг үүлдер кылыр апаар деп бодаар мен.

Сөөлгү үеде кайда-даа арага-дарыже сундуккаш, оон хорап турар улуг-биче кижилерни көргеш, хараадаарым аажок ийин. Амыдырал берге-дир, ажы-төл оон-даа артык кээргенчиг ышкажыл. Мынчаар чурттаарын соксадыр, боданыр үе черле келген. Арага аарыындан аараан кижилерни эмнедир, бүгү талалыг профилактика ажылдарын чорудар деп саналдыг мен. Бай-Тайга кожуунну удуртукчулары бо талазыбиле айтырыгны канчаар шиитпирлээр бодап турар ирги?

Кан-оол ИРГИТ.

ӨРШЭЭ, БУРГАН, КОРГУНЧУГ-ДУР

АКШ-тың, НАТО-нуң кижи төрелгеттенни бичии-даа кээргээр сеткили чок мелегей, угаан-сарыыл чок дээргилериниң хайыбиле Югославияның муңмуң чурттакчыларының амы-тынын үзүп, ол чуртту хоозурадып, бомбалап, өрттедип, хуюктап турарынга кымның баары саргывас боор. Эзергек дайынзырактарның хайыбиле Югославияның хөй-хөй таибың чурттакчылары төрээн чуртун каггаш, даштыкы чурттарже дезип үнгеннер. Югославияның чонунга сагыш човап, ол чуртка материалдыг дузаны Россияның чедирип турары чөптүг херек.

А барып-барып дайын өртту хөрлээлеп турар Югославияны база ол шыкаш Белоруссияны Россияга каттыштырар дугайында Күрүне Думазының депутаттарының үндүрген шиитпиринге алыс үүвени хандыр угаап билир, мээмедерелдиг кижилер удурланып, ол шиитпирни буруу шавар апаар. Россияга Югославияны каттыштырары дээрге-ле, Россия Югославияда ханныг дайынга киржир дээни олдур деп утказы билдинип келир-дир. Өршээ, Бурган! Коргунчуг-ла-дыр. Багай үүве ынай ырап-ла чорзунам. Кижиниң сөөгү чештинер үүве-дир ийин.

Күрүне Думазының чамдык депутаттары та үүнү бодай бергеннери ол? Ындында-ла Россияның иштинге, ал-боттары амыдырап чадажып, кризиске туттургаш, хоозураарынга чедип бергедежип турган, даштыкы чурт Югославияны Россияга каттыштырып алгаш, ам өөделиг үүнү көөр дээннери ол? Чаадайын, өлүм-чидим боп турар Югославияны "хоолай", "оргазынга чүктеп" алгаштың Россия ам базала ядаралга, хоозуралга, түрегделге таваржып, мунмун кижилериниң амы-тынын үзүп, ханын-чинин төгерлери ол бе?

Афганистанга, Чечняга болгаш өске-даа дайыннарга чоннуң мун-мун ажытөлдери бажын салганнар. Күрүне Думазының депутаттарының шак ол үндүрген далаш шиитпирин буруу шаап, улуг киленбиле көөр апаар.

Өршээп көрүнер, дээргилер! Өскениң хөрээнче думчуун сугар далаш чоруктан чайлап-ла көрээлиңер. Кара сагыштыг, ханныг-чинниг, өлүм-чидимниг, өзү кара чаа-дайынга кириштейн, акы-дуңма, тайбын езу-биле ажыл-хөрээнерни шиитпирлеп көрүнер.

Өндар БОРАШ,
Күш-ажылдың хоочуну.

Чугула интервью

КӨДЭЭГЕ ЧЭЭЛИЛЕР БЭЭРИ

Республиканың көдээ ажыл-агый будүрүкчүлериниң чээли тыпсыры бөгүн чугула айтырыг апарган. Тускай фондудан чээли тыпсыр талазы-биле республикада кара чаңгыс банк-агент үүнү кылыр деп турарыл, тараачыннар үүнү маңап болурул, чээли айтырыында үүү өскерилгенил? Маңаа хамаарыштыр СБС-АГРО-нуң Тывада девискээр филиалының директорунуң оралакчызы Бичи Сагбалдаевна Сат мынчаар харылаан:

—Бичи Сагбалдаевна, СБС-АГРО-нуң Тывада девискээр филиалы РФ-тиң чиигелделиг чээли талазыбиле Тускай фондузунуң хөреңгизи-биле ажылдаар эрге алган кара чаңгыс банк болгай. Бо чылын чээли тыпсырының чуруму кандыг ирги?

—РФ-тиң Көдээ ажыл-агый яамызы хууда дузалал ажыл-агыйларын Тускай фонд-99-тан чээли алырының реестринге киирбээн үүве болганда, олар чылда алган чээлизинге 62,5 хууну немей төлээр чээлини ап болур. Биргээр чугаалаарга, албан черлериниң негелдезин езугаар ап болурлар.

Чиигелделиг чээлини Тускай фондудан көдээ ажыл-агыйның бүгү бараан будүрүкчүлери—агроүлетпүр комплекизиниң бүгү будүрүлгелери, организациялары, тараачын (фермер) ажыл-агыйлары ап турар болгай.

АУК-түң будүрүлгелери Тускай фондудан чылда чээли алгаш, аңаа 18 хууну немей төлээр, ол хөреңгини үрезиннер, мал чемнери, кывар-чаар материалдар, мал эмнери садып алырынга чарыгдаар.

—Агроүлетпүр комплекизинге чиигелделиг чээли акшазы Тускай фондудан банкыда келген-дир. Баштайгы үеде кандыг будүрүлгелер чээли алган ирги?

АУК будүрүлгелеринге чиигелделиг чээлини берип эгелээн бис. Бо берге болгаш харыысалгалыг ажылдың негелделери мындыг: будүрүлгелер үүнүң-даа мурнунда чээп алган акшазын чогуур хуусаазында төлеп шыдаар арга-шинээлиг, магадылаан салыр дөлаалыг, ук адырга чылдан хөй үеде ажылдаан турар ужурлуг. Чээли алыкчыларының портфельдери долуп турар. Бөгүнге чедир Тыванын ийи АУК будүрүлгелери 2035 млн рубль чээли алган. Ам 5420 млн рубльдің чээлизин бээринге белеткенип тур бис. Ону республиканың 3 будүрүлгезинге үлээр бис. Ниитизи-биле алырга, ТР-ниң Чазаа көдээ будүрүкчүлерге 12,8 млн рубльдин чээлизин бээрин РФ-тиң Төп банкызынга бүзүреткен Бистиң банкыны таварыштыр чыл эгезинден бээр республикага 6,5 млн рубльдің кээрин чедип алган бис. Бо хөреңги СБС-АГРО-нуң Чөөн Сибирьде девискээр эргелелинден келген. Коррагар саннарывыс быжыгып кел чыдар. Апрель айның эгезинде коррагар саннарны быжыглаары-биле Төп банкыдан 2 млн. 800 муң рубльди алдывыс

— Бичи Сагбалдаевна, чээли алган черлерге чээли төлээринге дуза кадып турар силер бе?

— Ийе, ол дээрге, бистиң бирги сорулгавыс. Банк чээли алыкчыларындан көдээ ажыл-агый техниказын, автотранспортту, продукцияларны хүлээп алгаш, садып, сайгарып турар. Автомашиналарны, эътти садып тур бис Чижээ, амгы үеде сиген кезер машиналарны, кожар дырбааштарны, "Бирюса" соодукчуларны, дааранар машиналарны, ГАЗ-3307 машинаны, өске-даа үүлдерни садып тур бис. СБС-АГРО-нуң банк бөлүүнде аналитика төвүн бо чылын тургускан, ол чер бүгү бараан саарылгазын хайгаараар, долаа төвүнүң өнчүзүн камгалап, чээлини чогуур үезинде эгидеринге дузалаар. Ам чээли алыкчызының продукцияларын сайгарар схеманы тургускан, контрактация керээлерин чарар. Чээли алыкчызындан хереглекчиге чедир байдалды банк билген турар. АУК-түң бөгүнгү кол айтырыы — үүнү будүрериндe эвес, а үүнү дүрген садарында, ынчангаш РФ-тиң девискээрлеринде "Агроальянстарны" тургузуп эгелээн. Тараа, сүт, куш эъди, үс... Кайда бо үүлдериниң ажыы улугул, ону барымдаалап будүрер. Будүрүкчү мөөнеп садар, болбазырадыр черлер шуптузу харылзаалыг апаар. Боттарының аразында керээлерге ат салган киржикчилер будүрер продукцияларының хемчээлин, чижек өртээн баш удур билген турар. Омск областа СБС-АГРО-нуң "Агроүлетпүр альянсызын" тургускан. Оон салбырлары кожазында областарда безин чедиишкинниг ажылдап турар. Мындыг янзылыг черни Тывага база тургузар.

—Юридиктиг албан черлеринге чээли бээрин чугааладыңар, а бистиң тараачыннарывыс, хууда дузалал ажылдыгларывыс канчаарыл, Бичи Сагбалдаевна?

—Дем чугааладым, хууда дузалал ажыл-агыйларын чээли реестринге киирбээн болганда, олар чыл хуусаалыг, 62,5 хуу немей төлээр чээлини ап болурлар. Ону "эргежок чугула хереглелдерге хереглел чээлизи" деп адаар. Арат, тараачын ажыл-агыйларын өөртүп болур мен. Оларны Тускай фондудан чээли алыр реестрге киирген. Ынчангаш фермерлер бистиң банкыга аалдап келиңер. Эки ажылдыг, орулгалыг, өнчүлүг араттар чээлини алынар! Ындыг ажыл-агыйлар кожуун бүрүзүнде бар. Оларның-биле ажылдаар бис Бот-бодуларны акшаландырар арганы ажыглаңар. Бир эвес чаңгыс арат чээли ап шыдавайн барза, он фермерге каттышкан будүрүлге чери чээли алгаш, дузалаар. Чээли алгаш, өскелерге дузалаар кооперативтер Хакасияда эки ажылдап турар.

—Четтирдивис, Бичи Сагбалдаевна, силерниң чугааңар көдээ будүрүкчүлерге дуза кодарынга бүзүрээр бис, улуг хеннер дамырак сутлардан тургустунар. Кол-ла үүве — шын угланмышкынны алыры, силерниң банк аңаа дузалаар.

Беседаны журналист А. МОНГУШ белеткээн.

АСКАК ХОЙ ЫРАЙ БЕРГЕН

Милиция... Бо албан черинге кандыг кижилерни келбес дээрил. Когараан, хомудаан, дуза, камгалал дилээн дээш оон-даа өске. "Чаа-Хөл кожуунну иштики херектер килдизинде улуг-биче эрге-дужаалдыг ажылдакчылар-ла хөй. Ук үүлүмну эгелээр бетинде оон мурнунда чылдарда маңаа ажылдап турган Виталий Бартына-Садыының дугайында каш сөстен бижип көрейн

Кожуунну чурттакчы чону оон бөлүүн ажылдакчыдан эгелээш, начальник чедир депшип ажылдаанын билир. Ол кончуг сагыш чованғыр, ажылынга бердинген, улуг-биче кижилербиле чугаалажып билир, дидим, шынчы кижи. Ылаңгыя кем-херек үүлгедикчилери—оорларга баш билиндирбейн, шынгыы демиселди чорудуп, бо талазы-биле ажылды чогумчалыг организастап турган болдур ийин. Иштики херектер органнарынга дөгерези шын мындыг кижилер ажылдап турган үүве болза, оор-сук, дерзин үүлгедиглер эвээш турары-даа магат чок.

Чазый-чилбизи кедерээн, кээргээр сеткил чок, кара сагыштыг оорларга малым оорладып пат болган мен. Чаа-Хөл кожуунну милиция черинің ажылдакчыларынга хомудал киргеш, оон огулуг түннел-даа албадым. Эрткен чылын күзүн оорлар коданымдан кончуг семис, чазын төрүүр казырамны алгаш баарга, шагдаа черинге дораан дамчыткан мен. Ажылдакчылар келир бис дээш, келбейн барган

Ол-ла оорлар турган боор дорт көре албас, карак чалданыр боор чорду

Эрткен чылдарга чедирле хорам диртип ажылдап, кожуун төвүнүң чурттакчы чонун сүт продуктуларыбиле хандырып келген "Сүт-Хөл" совхозтун Кара-Чыраа (Алаак) сүт-бараан фермазының 200 баш инек кирер үлегерлиг кажаазы тоймагланып эгелээн болгаш ук ферманың эт-севинин салым-чолу эстип чиделинин кырында келген. Суг-Аксы ортумак школазы чүгээр үеде-ле үптээшкинниң "эстафетазының" мурнуку одуруунга чоруп турган болгай. Черле ынчаш бистер үрээр, үптээринге "салым-чаяанныг", "дуржулгалыг", кырыларывысбиле бүдүрер, кылыр ажылхеректерге улуг хырыннарывыс мурнаар улус-тур бис ийин.

Тыва араттарга чудук онаап турган, кылдыртып кааны барык-ла каш кижи назынында белен-не ирип кээп дүшпес Суг-Аксы ортумак школазының интернады турган бажыңнарны, Алдан-Маадырның кедээр хавак кырында эге школа бооп, хөй-хөй чылдарда чонуң ажы-төлүн өөредип, кижизидеринге бараалгап келген оран-бажыңнарны үрегдеп, өскээр дажыглап каапканы хомуданчыг. Үүгле суурларда оран-савалар үрелип-талалып турар эвес, кедек черлерде хойжу бригадаларның төптери, хонаштарда, кыштагларда чуртталга бажыңнары, кажаалар база-ла тоймагланып, өртенип-хуюктанып калгылааннар

Бир эвес солун үе-шаанда үнүп, тиражы хөй, хемчээли улуг үүве болза, бо үүлдү моон-даа шөйүп болур турган Үптеттинген, ээн октаттынган оран-саваларның үүгле кезик-чамдыызын мында киирдим. Бо-ла бүгүнү эгезинден тура-ла шынгыы удуртукчулар, езулуг ээлер тургулаан үүве болза, хайыраан, эт-сеп, оран-бажыңнар эмге-сескелиг турар ужуурлуг. Хамык-ла ужур хостуг демократияга, кризиске, акша-төгерик чок амыдырап шыдавазынга сылдаглап алгаш, бүгү-ле ажыл-херектерни бисте чамдык удуртукчуларның сандарадып каапканында. Бистиң ам бо хүннерде чурттап турарывыс "Чаа делегейивис" хостуг, сула "чаннаар" демократиявыс, хуужудулга, сула салган хостуг өртек, рынок бистиң аравыста алыксак-чиксек кижилерге ажык оруктун эжиин ажыдып берген деп бодаар мен.

Үрелип-талалган, тоймагланган, үптеттингген, чиижең, чилби кижилерге ажык кончаа болган оран-бажыңнар, кажаа-хораалар, бүдүрүлгелер, машина-техниканың ында-мында октаттынган сектери кажан онгарлып, "дирлип" келири дүүле дываажаң оранында ышкаш сагындырып келгилээрдир.

Бо-ла бүгүнү көктүг дөнче "үнгеп" үнүп келирин кижи бодаан-даа, манаан-даа ажыы бар деп бе?

Өндар БОРАШ.
Сүт-Хөл кожуун.

ЧАА ХООЙЛУЛАРДАН ӨРТЕКТЕР ЧАВЫЗААР БЕ?

РФ-тиң Күрүне Думазы чиге чугаалаарга, ДВФ-тиң (делегейниң валюта фондузунуң) негеп турарын езугаар, бюджетке немелде хөреңги киирип алырын чугаалажып эгелээн. Чээли алыр бис бе, албас бис бе, көстү бээр ийнен.

Россияның эрге-чагыргалары реформалар эгелээн соонда, бир дугаарында водкага дегбезин аазаан ийик Оон орнунга даштыкыдан садып алган автомашиналарга (мотору 2500 куб см) үндүрүг онаарын доктааткан. Бир кубик дээш өртек 1 рубль 80 көпеекке өзер дээни ол-дур. Чижээ, мындыг: ажылчын хемчээли 4600 куб.см джип машиналыг кижи чылда 8280 рубльди төлээр алаар-дыр. Россияның делгемнеринде, оон иштинде Тывада мун-мун даштыкы машиналар маннажып турарын улуг-биче улус билир. Кажан ол машиналарны Россияже киир сөөртүп турда, күрүне көпеек-даа албаан харын. Ол чычааннарның хөй нуруузун далайжылар, тыва малчыннар, дипломаттар садып алгаш, дугуржулга езугаар эдилеп турар. Өске, сайзырааңгай чурттарда ындыг машиналар дээш үндүрүгү төлеп турар.

Ийиги үндүрүг — автомашиналарга бензин кудар черлерге таварышкан. Моон мурнунда автомашиналарга бензин кудар черлер үндүрүгү чедир төлевеин турган деп Үндүрүг яамызы түннел кылган. Бир эвес, шынын тывар дээр болза, Россияның чолаачылары 70 хуу "агаарга" ужуп турган улустур. Ам машиналарга бензин кудар черлер шаандагы ышкаш, бюджетке хуу төлевес, а доктаадып каан түннү — чылда 12 муң чедир рубльди төлээр апаар. Бензин кудар черлериниң турар черин барымдаалаар, хөй бензин садарынга үндүрүүн улам улгадыр. Үндүрүг яамызының бодалын езугаар алырга, бензин өртээ үүгле 3 хуу чедир өзүп болур

Мындыг бодалдар-биле хөй-хөй эксперттер чөпшээрешпейн турар. Оларның бодалы-биле алырга, бензин өртээ 3 хуу эвес, а 25-30 хуу чедир өзүп болур. Москвада бензин өртээ чартык кезиинге. Санкт-Петербургта—ийи ажыг катап өскен. Ол дээрге, таварылга эвестир деп специалистер түннел үндүрген. Өртектерни бензин кудар черлериниң ээлери кара туразында боттары остүргени илерээн. Амгы үеде бо айтырыгны монополияга удур политика талазы-биле яамы сайгарып көрүп турар.

Алексей АЛЕКСЕЕВ.

ТӨӨГҮЗҮН БИЛИР СЕН БЕ?

1999 чылда Барыын-Хемчик кожууннуң болгаш оон төвү Кызыл-Мажалык суурнуң тургустунганындан бээр 70 чыл болган оюн суурнуң болгаш кожууннуң чону демдеглеп эрттирер.

Чеден чыл бурунгаар Хемчик унунга турган Даа кожууннуң 1929 чылдың октябрь айда ийи чарганының соонда, Барыын-Хемчик кожуун тургустунган. Оон төвү болур Кызыл-Мажалык амгы үеде кожууннуң эң улуг суурү. Ол 1929 чылда үндезилеттинип тургустунган.

Ынчан суурга каш борбак бичии бажыңчыгаштар болгаш элээн каш өглер бар үүве. Ол өглер колдуундала Хемчик кежир туткан көвүрүгнүң бетинде хавак баарында шөлчүгешти долдур үнген хараганнар арызынга база мурнунда "Сельхозтехника" турган черниң хавак кырын дургаар шөйлүп чоруткан турду. Ынчангаш Кызыл-Мажалык суурну баштайгы дээрезинде өглерден тургустунган "суур" дизе-ле эки боор.

1929 чылда Кызыл-Мажалыкка эге школаны, өкпе аарыгларының амгы диспансериниң девискээринге кожуун эмнелгези ийи өрээл борбак бажыңны база тудуп эгелээн Бо бажыңнарны тудары ындыг-ла белен эвес болган.

Ынчан суурга чудук сөөртүр хамаанчок, чүүк машиналары безин турбаан. Ынчангаш ол тудугларга херек чудуктарны чонга онаап, суму болгаш арбаннарның хамаатыларынга тус-тус даалгаларны берип турган Олар Аяңгатылар болгаш Шыра-Булактардан аттар болгаш шарылар-биле сөөртүп эккеп турдулар. Ол сөөртүп эккеп турган чудуктарның узуну 6 метр, чоон бажы 40 см, чиңге бажы 20 см болур. Ону ынчаар хуваап турганы ол. Ол даалгаларны араттар ак сеткилдиг, халаска боттарының аттары болгаш шарылары-биле сөөртүп эккеп турган.

Кызыл-Мажалыкка тудуп турган эге школа 1930 чылда ажыглалга киргеш, бо хүннерге чедир Кызыл-Мажалыктың № 2 школазы деп атты эдилеп, ажылдап турары ол. 1930 чылда туттунган ол школада ам эге класстар болгаш ортумак класстар өөренип турар. А херек кырында ол № 2 деп адап турар школаны Кызыл-Мажалыктың № 1 школазы деп адаар турда, төөгүнү үреп, 1977 чылда туттунган ийи каът школаны № 1 школа деп шын эвес адааны школаның төөгүзүнге канчап-даа таарышпас. Ынчангаш амгы № 1 болгаш № 2 деп адап турар школаларывыстың дугаарларын солуштурар херек. Бо айтырыг дугайын чоннуң кандыг-бир хуралынга бадыладып, шиитпирлезе эки болгу дег.

Кызыл-Мажалыкка туттунган ийи өрээл эмнелге чери 1929 чылдың төнчүзүнде ажыглалга кирген болгаш оон эргелекчизинге "Маша эмчи" дээр ак баштыг, орус аймактыг кадай ажылдап, ол эмнелге чериниң эргелекчизи-даа, эмчизи-даа, фармацевтизидаа болуп, ийи өрээл бажыңның бир өрээлинге 4 кижи чыдып эмнедир дөрт орунныг эмнелге черин ажыдып, аарыг кижилерни эмнеп турганын ынчангының чурттакчылары билир. Маша эмчиниң фамилиязын билир кижи чок, билирдаа турган болза, уттундурган боор. Ынчан тывалар орус кижилериниң аймаан дорт адавас, "хамааты кижи" дижир турганнар.

Суурну улам ынай сайзырадырынга ол ийи туруг үндезин болуп, оон эгелээшле бичии албан черлери, суму бажыны суурнуң үгек садыы, "хоздоруг" садыы деп адап турганы ажыл-агый херекселдери садар бичии садыг дээш тудуглар немежип эгелээн.

Чоорту кожуун чагыргазының бажыны, улус судунуң бажыны база чурттаалга бажыңнары удаа-дараа туттунуп, сайзырап келген. Өглерге чурттап, ажылдап турган албан-хаакчылар чоорту бажыңнарже көжүп киргеннер. Суурнуң адын Хемчик хемниң кыдында өрү бедип үне берген кызылзымаар өннүг дагның ады-биле Кызыл-Мажалык деп чон адай берген үүве-дир.

Амгы үеде суурда ийи ортумак школа, кежээки школа, поликлиника, өкпе аарыг кижилериң эмнелге чери, дөрт садик, садыг черлери ажылдап турар. Чурттакчы чону 6 муң бир үүс кижи четкен.

Биче-оол ХОМУШКУ,
Тыва Республиканың школазының алдарлыг башкызы.